

recension

AV PER MÅNSON

Sociologiska institutionen, Centre for Russian and East European Studies (CREES), Göteborgs universitet

Shevtsova, Lilia (1999) *Yeltsin's Russia: Myths and Reality*. Washington, D.C: Carnegie Endowment for International Peace

När Boris Jeltsin avgick som president för den ryska federationen på nyårsafton 1999 avslutades en epok i Rysslands historia, en epok som brukar kallas den postkommunistiska eran. Nu, när Ryssland fått en ny president i Vladimir Putin, kan denna postkommunistiska epok sägas vara över, och Ryssland träder in i vad som kan kallas en post-postkommunistisk era. Detta innebär att de nära tio år som Jeltsin ledde Ryssland kan betraktas som historia, och att ett slags bokslut över Jeltsinepoken kan börja skrivas.

På en konferens med temat "Russia and Europe - The Common Future" som utrikesdepartementet och Utrikespolitiska Institutet arrangerade i Stockholm i oktober förra året framträdde en ung ryska vid namn Lilia Shevtsova och höll ett intressant föredrag om den politiska situationen i Ryssland. Med stor sakkunskap och ett tydligt engagemang i ämnet diskuterade hon Boris Jeltsins Ryssland under 1990-talet. För de som inte var närvarande eller som vill fördjupa analysen finns en bok av henne med titeln *Yeltsin's Russia: Myths and Reality*. Boken kan rekommenderas på det varmaste. Den är både välskriven och intressant, inte minst som en initierad redogörelse av utvecklingen från Jeltsins väg till makten under Gorbatsjovs sista år till början av 1999 då dumavalet i december förra året och presidentvalet i år började kasta sin skugga över den ryska politiken. De flesta av de politiska huvudaktörerna under Jeltsinepoken finns med i det ofta intrikata spel som kom att utforma den nya ryska demokratin. Av naturliga skäl finns varken president Vladimir Vladimirovitj Putin eller det pågående Tjetjenienkriget med i boken, och det skulle ha varit intressant att se hur dessa fenomen hade integreras i Shevtsovas analys.

Den bild man får av den politiska utvecklingen i Jeltsins Ryssland är att

det inte fanns några utarbetade planer inför "systemskiftet" när de så kallade demokraterna tog över hösten 1991. Det mesta som skedde var ett resultat av en kombination av å ena sidan de nya makthavarnas orealistiska förhoppningar om att privatiseringen av produktionsmedlen skulle lösa alla ekonomiska problem, och å andra sidan det politiska maktspelet runt den nya "tsaren" i Kreml. Dessa två processer flätades in i varandra och ledde till ett gigantiskt överförandet av tidigare statlig egendom till mer eller mindre dolda grupperingar och "rövarbaroner". Resultatet vet vi: Den ryska staten blev allt fattigare och hamnade i händerna på en skickligt intrigerande president, som när hans makt hotades inte drog sig för att göra "utrensningar" i sin omedelbara närhet och när hans popularitet var som lägst bara kunde använda kommunistspöket för att bli omvald 1996. Som Jeltsin medgav när han avgick på nyårsafton (och därmed på ett suveränt sätt skrev in sitt namn i historieböckerna) så skedde det många "misstag" under hans tid som Rysslands ledare. Frågan man ställer sig efter att ha läst Shevtsovas bok är om det verkligen var misstag, eller om det snarare handlade om ett klassiskt maktspel med gigantiska ekonomiska värden inblandade, ett maktspel som bättre kan förstås med hjälp av Macciavelli och mindre med demokratiteorier eller ekonomiska teorier.

Yeltsin's Russia slutar för drygt ett år sedan då Jevgenij Primakov just blivit premiärminister. Shevtsova menar i sin framtidsprognos att det är möjligt att "maktpartiet", dvs kretsen runt Jeltsin, enas runt Primakov som presidentkandidat, och att han då har en god chans att vinna det nyligen hållna presidentvalet. Som alla vet har det hänt en hel del sedan dess, och därför verkar hennes slutsats att om Primakov blir ny president så blir presidentvalet år 2004 det avgörande då Ryssland "slutgiltigt får chansen att fullborda den omvandling som hittills huvudsakligen har genomförts av en åldrande elit som växte upp under kommunismen" (sid 268) något felaktig (Primakov ställde inte ens upp i presidentvalet). När Jeltsin efter flera byten på premiärposten slutligen utsåg Putin till sin efterträdare i augusti 1999 var det få som anade att man då såg Rysslands blivande president i den skygge före detta säkerhetschefen. Så här i efterhand verkar valet dock mera logiskt, och till skillnad från Primakov – som är äldre än Jeltsin och gjorde sin politiska karriär på att vara "sjuk" vid viktiga politiska tillfällen och inte var känd för sin handlingsförmåga – är Putin i många ryssars ögon just en sådan ledare som landet behöver. Ung och energisk, fjärran från det bombastiska uppträdande som alltmer

kännetecknade Jeltins fåtaliga offentliga framträdande, representerar han en generation som uppfostrades under Brezjnevs, blev vuxen under Gorbatsjov och fick maktpositioner under Jeltsin. Vilket av intrycken som är viktigast för Putin återstår att se. Även om Shevtsovas bok således har blivit förbisprungen av utvecklingen är den mycket intressant och läsvärd. Hennes karakteristik av Jeltsins år vid makten och av hans bidrag till den ryska historien är inte mindre talande bara för att han avgått:

Den ryske presidenten är en högst motsägelsefull politisk ledare. Det är i själva verket svårt att i dag skilja verkligheten från myterna - myter som Jeltsin själv har varit med om att skapa. Det är svårt att identifiera vilka av hans mångfaldiga förkroppsliganden som speglar hans djupare övertygelser och vilka som tvingades på honom av omständigheternas makt. Jeltsin började som reformator, men slutade som ledare för en komprometterad regim som de flesta ryssar nu beskriver som en "maffiastat" eller en "kriminell oligarkisk kapitalism". Han har lyckats klara av ett otroligt antal personliga omvandlingar: först kommunist, sedan populist, sedan liberal och demokrat som tillintetgjorde sovjetimperiet. Senare antog han rollen som vald monark medan hans följande styrde landet (s 269).

Den stora frågan är nu om det nya post-postkommunistiska Ryssland under Putin kommer att kunna utvecklas till ett mera "normalt" land än det varit åtminstone sedan den ryska revolutionen 1917. Med "normalt" menar jag inte en kopia av ett västerländskt samhälle, utan ett samhälle som kan bevara sin egenart och ändå erbjuda sina medborgare ett drägligt liv, inflytande över politiken och möjlighet att utforma sina livsprojekt utan allt för stor inblandning från staten. Såsom tsarregimen lämnade ett tungt arv till bolsjevikerna och kommunistregimen lämnade ett tungt arv till Jeltsins regim, lämnar nu Jeltsin epoken sitt eget tunga arv till Putin. Kanske kommer rysslandskännaren Tibor Szamuelys visdomsord "av alla bördor som Ryssland måste bära, tyngst och mest obarmhärtigt av allt är tyngden av det förgångna" åter att präglade landets utveckling. I så fall är en ingående kunskap om Jeltsins Ryssland nödvändig, och som politisk analytiker är det få som överträffar Shevtsova.

recension

AV LARS BJÖRLIN

Avdelningen för historia vid Södertörns högskola

Stéphane Courtois, Nicolas Werth, Jean-Louis Panné, Andrzej Paczkowski, Karel Bartosek, Jean-Louis Margolin Remi Kauffer, Pierre Rigaulof, Pascal Fontaine, Yves Santaman, Sylvain Boulouque (1999) *Kommunismens svarta bok*. Borgå (Finland): Bokförlaget DN

Vilken roll har kommunismen spelat i 1900-talets historia? Frågan är inte ny, den har återkommit med jämna mellanrum. Och den aktualiseras varje gång nya forskningsresultat kommer fram, inte sällan förstärkt av intresset från media. Senast har debatten handlat om kommunismens brott mot medborgarna i de egna staterna. Övergrepp i kommunismens namn är ett känt fenomen sedan slutet av första världskriget. Vilken tilltro man då satte till den information som sipprade ut till väst från Ryssland sedan bolsjevikerna under Lenin 1917 tagit makten och hur partiledare och statschefer agerade är i många stycken ännu oklart. Utremsningarna i Sovjetunionen i slutet av 1930-talet, föregångna av offentliga rättegångar, kunde följas på plats. Men såg man också vad som samtidigt ägde rum i det sovjetiska samhället - och ville man se? Nikita S. Chrustjavs avslöjanden vid SUKP:s XX partikongress i februari 1956 av förföljelser och terror under Stalins tid skakade omvärlden när talet väl en gång blev känt. För de insatta var Chrustjavs utspel ett försök att distansera sig från det förflutna, en för den dåvarande sovjetiska ledningen, inklusive Chrustjev själv, omöjlig uppgift. Han och männen runt honom hade själva medverkat i den repressiva apparaten. Men ändå tycks Chrustjavs tal ha drabbat många i västvärlden. Så kunde exempelvis ledningen för Sveriges Kommunistiska Parti läsa Chrustjavs anförande på den sovjetiska ambassaden i Stockholm först senare under våren 1956. Enligt uppgifter blev en av ledamöterna i den svenska partistyrelsen så skakad att han för en tid drog sig tillbaka från alla sina politiska uppdrag. Det finns ingen anledning att tro att reaktionen inte var äkta. Men hade man inte sett? Hade man inte hört?

De nya möjligheterna till forskning som följde i och med att arkiven i det

forna Östblocket i slutet av 1980-talet blev tillgängliga också för forskare från väst har givit oss tillfälle att ingående pröva den kommunistiska världens ställningstaganden på olika politiska arenor. Antalet publikationer som behandlar den kommunistiska världen - böcker, uppsatser, källpublikationer, register - växer i snabb takt. Det är ett resultat av den stora öppenhet som präglade forskningsmiljön under de första åren efter Sovjetunionens sammanbrott. Möjligheterna att få ta del av tidigare hemligstämplade handlingar var då närmast obegränsade. Och forskningsintresset uppvisade en påfallande bredd. Det handlade om problem kring centrum och periferi, finansieringsfrågor, illegal verksamhet, biografica, det kommunistiska blocket under Kalla Kriget och mycket annat. Till detta kom frågorna om mål och medel i den kommunistiska politiken: vilka medel använde de kommunistiska regimerna i sin maktutövning? Och vidare - vilken roll hade Sovjetunionens kommunistiska parti intagit i den kommunistiska världs rörelsen? Det var gamla problem - men när arkiven öppnades ställdes frågorna på nytt och vi bereddes möjligheter att tränga djupare in i kommunismens samhällssystem.

Kommunismens förbrytelser utifrån arkivdokument

Det är sedan länge känt att de kommunistiska regimerna utövade olika former av terror och repression för att upprätthålla sin maktställning. Men även om själva fenomenet är känt så tränger sig ändå frågan fram: vilken plats hade terrorn i de kommunistiska systemen? Vilken omfattning hade den, hur drabbade den och vilka drabbades av den? Det är frågor som den franske historikern Stéphane Courtois och hans medförfattare nu på nytt ställer i det omfattande och till dags dato mycket omdebatterade arbetet *Kommunismens Svarta Bok*. Den Svarta Boken, *Le livre noir*, utkom på franska 1997 och har sedan dess översatts till en rad språk också till ryska. Den finns sedan 1999 på svenska i Jan Stolpes översättning och med ett mycket läsvärt förord av Arne Ruth.

Terror, förtryck och övergrepp är det genomgående temat i denna nära 800 sidor tjocka bok. Tyngdpunkten i forskningen ligger på frågorna om statens övergrepp mot sina medborgare. Boken är inte något avslutat arbete. Historikern Nicolas Werth begränsar i uppsatsen "En stat mot sitt folk" sin insats i boken till, som han säger, en inventering av sitt källmaterial. Andra uppsatser är än mer prövande då källor i stor utsträckning ännu inte är tillgängliga och forskningen ännu befinner sig i ett inledande skede. Svarta Boken skall alltså inte ses som resultatet av en avslutad forskning utan mer som en

övergripande dokumentation av olika former av förtryck mot enskilda människor, mot grupper av medborgare och mot hela befolkningsskikt inom den kommunistiska världen. Här ingår också frågor som berör problem om hur kommunister förföljde kommunister.

Terrorns drivkrafter

Boken är indelad i fyra avdelningar - Ryssland/Sovjetunionen från 1917, de kommunistiskt dominerade öststaterna från tiden efter andra världskriget, kommunismen i Kina och i de sydostasiatiska staterna. I fristående uppsatser behandlas också kommunismen i Latinamerika (Cuba) samt i de afrikanska staterna. Dessutom diskuterar bokens huvudredaktör Stéphane Courtois tillsammans med Jean-Louis Panné frågan om Kommunistiska Internationals (1919-1943) verksamhet på temat terror och förtryck. I det fallet handlar det explicit om hur kommunister förföljde och utrotade kommunister.

Svarta boken kan ses som en katalog av grymheter begångna i kommunismens namn. Det tycks inte ha funnits någon gräns för vilka former förtrycket kunde ta sig. Håller vi oss till Sovjetunionen och det av Sovjetunionen dominerade östblocket varierade formerna för förtryck och terror alltifrån trakasserier och tortyr till nackskott. Men det är ändå svårt att förstå varför terrorn tog sig sådana uttryck, än svårare att förstå dess omfattning. När jag läser Svarta Boken tycks det mig som om grymheterna och dödandet tidvis gled beslutsfattarna ur händerna, terrorn kom så att säga att leva sitt eget liv vilket innebar att, hur makabert det än kan låta, misstag begicks. Den viktigare frågan måste emellertid vara: vilka mål ville man uppnå med terrorn som instrument? Både i Sovjetunionen och i Central- och Sydeuropa har ekonomiskt motiv spelat en viktig roll - i Sovjetunionens fall gällde det att uppbringa arbetskraft för att påskynda den industriella utvecklingen. I flera kommunistiskt styrda länder i Central- och Sydeuropa förlades arbetslägren i omedelbar anslutning till platser där gruvbrytning och annan produktion ägde rum. I Sovjetunionen tycks även ekonomiska motiv ha legat bakom även utrensningarna inom den jordbrukande medelklassen, kulakerna, som inleddes vid 1920-talets slut. I det fallet förefaller det emellertid också ha handlat om att på ideologiska grunder utradera en självägande bondeklass som på något sätt kunde förmodas bli ett hinder på vägen mot de mål den kommunistiska ledningen avsåg att förverkliga. Utrikespolitiska ställningstaganden tycks också ha vägts in inför beslut att förflytta hela befolkningsgrupper i gränsregionerna mellan

öst och väst, befolkningsgrupper som det kommunistiska systemet inte ville sätta sin tillit till. Och när författarna talar om övergrepp och förtryck handlar det alltså inte bara om de miljontals individer eller grupper som tvingades bryta upp ur sina vardagsmiljöer för att förpassas som tvångsarbetskraft till gigantiska arbetsplatser (kanalbyggen, gruvbrytning, oljeproduktion etc) i områden där klimatet ofta var oerhört krävande och där levnadsvillkoren var omänskliga och möjligheterna att överleva minimala. Tjustkaprocesser för att i delinkventen inympa den rätta läran och bestraffningar under de mest vidriga former ingick också i vapenarsenalen. I Kina och i vissa östeuropeiska stater tycks "omskolning" under lägervistelse ha spelat en mer framträdande roll för att bryta ner människor. Denna omskolning skedde under djupt förnedrande former. Den anklagade tvingades att förneka sina mest grundläggande värderingar, (familj, religion etc) och inte sällan förekom att den anklagade dessutom själv skulle medverka i tortyr av sina medfångar. Men utrensningar innebar också att enskilda, grupper och hela befolkningsskikt avrättades - utrotades - därför att de inte passade in i det nya, det kommunistiska samhället.

Boken är illustrerad med kartor och fotografier. Bildmaterialet är inte särskilt stort men tillräckligt talande för att vi skall få en uppfattning om vilka grymheter som utspelades under skenet av att bygga upp det framtida lyckliga kommunistiska samhället.

De två tyngsta uppsatserna

Två av bokens uppsatser tycker jag väger tyngre. Den första är Nicolas Werths stora bidrag under rubriken "En stat mot sitt folk" och den andra är Karol Bartoseks om repressionen i Central- och Sydeuropa.

Werth arbetar med problemen kring terror och repression i Sovjetunionen från oktoberrevolutionen 1917 och fram mot vår egen tid. Han bygger sin framställning på den senaste forskningen på området men också på numera tillgängliga källor i den ryska statens arkiv (GARF) i Moskva. Han stryker under att hans forskningsresultat är preliminära. Hans forskningsresultat ger emellertid möjligheter att dra vissa om än försiktiga slutsatser. Bortser vi i sammanhanget från förtryckets olika former menar Werth att det med hans resultat går att upprätta en kronologi över repressionens faser och att något närmare precisera det kvantitativa inslaget i terrorns olika uttrycksformer. Werth framhåller att terrorn inte var konstant, att regimens järngrepp över sovjetmedborgarna under vissa perioder kunde lätta. Men terrorn åter-

kom, Werth talar om cykler med en inledande fas under inbördeskriget 1918 och några år framåt, under de första åren av 1930-talet och senare hälften av 1930-talet. Repressionen tycks tillta när hotet från omvärlden bedömdes växa. Det finns självklart stora och svåra problem i Nicolas Werths forskning. Han bygger sin framställning på ett omfattande statistiska material ur ryska arkiv. De ryska arkivens sifferuppgifter över kvoter, över transportmöjligheter, över människor som skulle förpassas, över fångar i arbetsläger och i andra straffkolonier och över avrättade ger ett intryck att vara mycket väl grundade. Siffror som gör anspråk på att vara riktiga presenteras i källmaterialet på entalet när. Det mycket exakta siffermaterialet ger bilden av en effektiv byråkrati som fullgjort sina uppgifter, av skickligt genomförd planering, av precision i verksamheten. Werth pekar emellertid på faran som ligger i dessa mycket exakta statistiska uppgifter. De ger en illusion av verklighet framhåller han. För att bedöma de siffror som arkivmaterialet presenterar är det naturligtvis viktigt att veta något hur de kommit till och varför de kommit till. Det kanske inte är möjligt att få några svar. Men jag tycker att man måste ställa frågor av typen hur det var praktiskt möjligt för de som verkställde besluten som tog sig uttryck i olika former av terrorhandlingar att också föra den statistik som vi idag kan ta del av. Hur gick det till? Sköt man först och räknade sedan?

Och hur kunde man räkna människor som i hundratusental skulle förflyttas? Hur räknade man fram de nya grupper, de nya kvoter (det rörde sig uppenbart ofta om många tusental människor) som skulle förpassas till ex Gulag? Liksom Nicolas Werth ställer jag mig frågan vad siffrorna ur Gulags arkiv visar. Är det siffror från faktiskt verkställda beslut eller redovisar man tillrättalagda siffror att presenteras för de överordnade organen för att visa att kvoterna var fyllda? Frågan är väl om något svar på den typen av frågor kan ges. Men oavsett det, jag tror de är viktiga att ställa.

Nicolas Werth drar ännu inga långtgående slutsatser i sin forskning. Han prövar teserna om det tillrättalagda välordnade sovjetiska samhället, de verkställande organens effektivitet, den stalinistiska ordningen contra tesen om brister i planeringen, oordningen och ur vissa aspekter "kaos i produktions-systemet".

I satellitstaterna blev efter andra världskriget den sovjetiska formen för behandling av oliktankande och andra "samhällets fiender" förebild. Flera av de kända "rättegångarna" som ägde rum mot kommunister i Central- och Sydeuropa åren närmast efter andra världskriget var ett led i konflikten mel-

lan Tito och den kommunistiska ledningen i Moskva. Dödsstraffen duggade tätt. Och bakom stod vad Karol Bertosek kallar "den moskovitiska storebrodern". Men Bartosek prövar också andra förklaringar till varför kommunister med stöd i Moskva bekämpade kommunister i Central- och Sydeuropa. Bartoseks hypotes är tentativ. "Sovjetblocket förberedde sig för krig, det förberedde krig i Europa..." I det Kalla kriget var processerna mot Rajk, Slansky och andra ett led i kampen mot den amerikanska imperialismen. Och i det perspektivet kom bl a Tjeckoslovakien att få en central plats i den sovjetiska utrikespolitiken - som vapenleverantör inför det, som man från sovjetisk sida menade, oundvikliga kriget. Att ställa kommunister inför rätta var vad Bartosek kallar en "likpedagogik". Att anklaga de mest kända kommunisterna för att vara amerikanska agenter och efter välregisserade rättegångar avrätta dem var ett sätt för Moskva att demonstrera sin styrka. Att någon i den kommunistiska världsrörelsens ledning skulle ha trott att anklagelserna var riktiga ifrågasätter Bartosek naturligtvis.

Kominterns inflytande

Stéphane Courtois' och Jean-Louise Pannés bidrag om terrorn i Kommunistiska Internationalen redovisar egentligen inte så mycket ny kunskap om förhållandena inom den kommunistiska världsrörelsen. Den politik som Kominterns ledning, Exekutivkommittén, förde för att påskynda den revolutionära utvecklingen i Europa är tidigare förhållandevis väl känd. Under 1990-talet har flera studier tagits fram som visar Kominterns förbindelser med sektionerna i Västeuropa och de krav som ställdes från Moskvas sida. Den forskningen innefattar också dramatiken i den kommunistiska rörelsen sedan Sovjetunionen och Tyskland ingått icke-angreppspakten i augusti 1939.

Men 1990-talets forskning ger knappast någon entydig bild av Kominterns agerande. Det engelska kommunistpartiet tycks ha kunnat agera förhållandevis självständigt och kommunistpartierna i Skandinavien agerade under större delen av 1920-talet under tämligen självständiga former, må vara att ledningen i Moskva vid upprepade tillfällen försökte öka sitt inflytande också i Skandinavien. Det är först från övergången till 1930-talet som den kommunistiska rörelsen i Skandinavien mer definitivt inordnas under Kominterns ledning.

I Courtois och Pannés bidrag förlorar vi något av den mångfacetterade taktik som Kominterns ledning trots allt var förmögen att prestera under tiden

fram mot andra världskrigets utbrott för att öka sitt inflytande i världsrelsens sektioner. Det fanns andra sätt att utöva terror än att avrätta folk. På vilket sätt kunde Internationalens ledning utöva inflytande över dem som genomgått kaderutbildningen i Moskva, över de som studerat vid olika utbildningsanstalter i Moskva? Vad betydde det att Moskva ekonomiskt understödde den kommunistiska verksamheten i Västeuropa? Jag tror att Kommunistiska Internationalens övergrepp mot "de egna" måste prövas mot bakgrund av de förhållanden där dessa egna var verksamma. Och förs ett sådant resonemang tror jag att man också måste ställa frågor kring vad Sovjetunionens ledning och därmed Komintern, önskade uppnå i sina förbindelser med omvärlden - att exempelvis byta diplomatiskt erkännande mot möjligheter till handelsutbyte? Att undvika att rubba den utrikespolitiska balansen i det egna närområdet? Det hindrar emellertid inte att någon form av repression ändå gjorde sig gällande. I de nordiska länderna var kommunismen i bolsjevikisk mening svag, vid sidan om den socialdemokratiska grenen av arbetarrörelsen. Finland utgör ett undantag. Men detta till trots drabbades också de nordiska länderna av Tredje Internationalens terrorhandlingar. Också i Norden förföljde kommunister kommunister även om det skulle dröja en bit in på 1930-talet. Den danske kommunisten Arne Much-Pedersens öde är väl känt och de svenska s.k. Kirunakommunisternas öden håller på att kartläggas. Flera finska kommunister, aktiva i den nordiska kommunistiska rörelsen, en Edvard Gylling, en Yrjö Sirola, en Allan Wallenius, alla tre verksamma i den kommunistiska rörelsen i Norden under mellankrigstiden, drogs med i utrensningarna i slutet av 1930-talet. Allan Wallenius, mycket aktiv i början av 1920-talet för att lotsa in Sveriges Kommunistiska Parti i den kommunistiska gemenskapen, sköts 1942. Terrorn tog sig uttryck på många sätt, den var inte alltid så omfattande, men var den ändå inte lika avskräckande?

Svenska frågetecken

Courtois' och Pannés uppsats reser emellertid ett särskilt problem som jag tycker blir viktigt i sammanhanget. Med stöd i min egen forskning skulle jag vilja ställa frågan på följande sätt: vad visste de svenska kommunisterna om vad som pågick och vad tänkte de när deras forna vänner inte längre var i livet? Svenska vänstersocialister/kommunister måste redan i början av 1920-talet ha anat vad som pågick, även om man knappast kan ha haft någon mer ingående kunskap om vidden av de utrensningar som ägde rum under inbör-

deskriget i Ryssland. Men vad visste Sven Linderoth, SKP:s ordförande mellan åren 1930 och 1951 och en ofta sedd gäst i Moskva, vad visste Hilding Hagberg, Fritjof Lager och Gunnar Öhman, samtliga medlemmar i SKP:s ledning? Jag tror man skall utgå från att de visste mer än de ville tala om. Och rimligtvis måste det ha varit så att rädslan över att själva drabbas fanns hos dem, liksom hos många kommunister i Västeuropa. Så bör exempelvis ledningen för Sveriges Kommunistiska Parti ha fått en föraning när man kallades till Moskva 1930/31 vid tiden för den s.k. Vändningen för att stå till svars för den politik som bedrevs i Sverige. Och kanske mötena med Kominterns ledning under de tidiga 30-talet kan förklara varför den dåvarande svenska partiledningen med emfas hävdade att de bolsjeviker som satt på de anklagades bänk under processerna 1936-1938 verkligen gjort sig skyldiga till brott, en uppfattning som Hilding Hagberg emellertid reviderade i sina postumt utgivna memoarer 1995 (Hagberg 1995). Fanns skrällen där? Det vet vi inte. Men man kan notera att svenska kommunister under senare delen av 1930-talet under sina resor till Moskva inte på något vis försökte dölja vart man var på väg. Var det så att svenska kommunister ville så att säga meddela myndigheterna att man var på väg till Moskva? Kunde det vara en garanti för att man skulle bli efterfrågad om man inte återvände inom rimlig tid?

De här frågorna är menar jag relevanta också för tiden efter andra världskriget. Vad visste man i SKP:s ledning om Rajk-processen, om Slansky-processen? Var man okunnig eller tvingades man att godta det "dubbla språkbruk" som blev så vanligt i den kommunistiska världen? Sveriges Kommunistiska Parti ingick inte i Kominform - men man följde verksamheten nära. Hur nära återstår att se. Men skall jag luta mig mot Karel Bartoseks tes om sovjetisk utrikespolitik i Kalla kriget som orsak till övergrepp mot kommunister i Centraleuropa så bör resonemanget leda fram till att kommunisterna i Sverige spelade en underordnad roll. I det neutrala Sverige kunde kommunister medverka med agitation för fortsatt neutralitet mellan stormaktsblocken. Men i den faktiska politiken spelade kommunisterna en mer tillbakaträngd roll. I den situationen måste den socialdemokratiska regeringen ha varit av betydligt större intresse för den kommunistiska statsledningen i Moskva. Men då måste man också ställa frågan: hur agerade regeringar i sina kontakter med Sovjetunionen. Uttalade man sina fördömanden, tog man avstånd - eller lät man ändamålet - i Sveriges fall kanske neutralitet i konflikten mellan stormakterna - helga medlen?

Stéphan Courtois och hans medförfattares bok reser en rad frågor som kräver fortsatt forskning. Men Courtois pekar också på att det finns en moralisk dimension i de problem som behandlas. Vad visste man - och om man visste vad sade och gjorde man? Jag är tveksam till om man annat än i undantagsfall skall använda den historiska kunskapen från det förgångna i någon form av senkommet åtal mot de som en gång var med. Är inte risken att vi hamnar snubblande nära den katolska kyrkans krav på bikt eller varför inte 1930-talets sovjetiska bekännelseprocesser? Däremot vill jag stryka under det stora behovet av forskning på området för att om möjligt öka vår kunskap om mekanismer som leder fram till terror i ideologiers namn.

Referens

Hagberg, H. (1995) *Jag är och förblir kommunist*. Stockholm: Carlsson